

BELLE TEN

Cilt/Vol.: 86 - Sayı/Issue: 306
Ağustos/August 2022

<https://belleten.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 24.04.2021
Kabul/Accepted: 01.11.2021

DOI: 10.37879/belleten.2022.469

Araştırma Makalesi/Research Article

Çivi Yazılı Kayıtlardan Antik Yunan Kaynaklarına Efsaneleşen
Anadolulu Kral Adı Mita/Midas

Nurgül Yıldırım*

Öz

Eski Anadolu uygarlıkları içerisinde Anadolu kültür mirasına Muşkiler/Frigler, başkentleri Gordion (Polatlı-Ankara) ve onların ünlü kralları Mita/Midas oldukça derin etkiler bırakmıştır. Özellikle Hellenistik dönemle birlikte efsanevi yönleriyle mitoslara konu edilen Frig Kralı Midas, hem Frigler'in Anadolu siyasi tarihindeki varlığı hem de kralın icraatları açısından ayrıca merak konusu olmuştur. Kral Mita/Midas adıyla ilişkili olarak erken veriyi Orta Hitit dönemi sonlarına tarihlenen Hitit çivi yazısıyla kaydedilmiş Pahhuvalı Mita metinleri sağlamıştır. Bu metinlerin ardından Mita kral adına MÖ 8. yüzyıl ortalarından sonra Asur çivi yazılı kayıtlarda rastlanılmıştır. Bu kayıtlarda Muşkili Mita olarak geçen kral Anadolu siyasetinin belirleyicilerinden, güçlü bir lider figürü olarak aktarılmıştır. Yine aynı döneme tarihlenen Hiyeroglif Luvice kayıtlarda Mita olarak yazılan kral adı, Eski Frigce yazıtlarda Mida olarak anılmış ve kral Mida genellikle inanç pratiklerine ait metinlerde kaydedilmiştir. Anadolu kökenli bir kral adı olan Mita'nın temelde birincil kaynaklarla tarihi ve dilbilimsel açıdan irdelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada, Mita/Midas adını kullanan kralların tarihi süreç içerisinde hem siyasi hem de efsanevi varoluşuna dair aktarımlara da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Frigler, Bryg, Muşki, Kurtis, Gordios, Tyana, Midae, Míðaç.

* Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Hatay/
TÜRKİYE, nyildirim@mku.edu.tr ORCID: 0000-0002-4692-2823

Name of the Legendary Anatolian King Mita/Midas From Cuneiform Records to Ancient Greek Sources

Abstract

Mushkians/ Phrygians, their capital Gordion (Polath-Ankara), and their famous king Midas had a profound influence on Anatolian cultural heritage among the ancient Anatolian civilizations. Especially during the Hellenistic period, the Phrygian king Midas, who was the subject of myths with his legendary aspects, was also a subject of curiosity in terms of both the Phrygians' presence in Anatolian political history and the king's actions. The earliest source related to the name of king Midas was provided by the Mita of Pahhuwa texts, recorded in Hittite cuneiform dating to the end of the Middle Hittite period. Following these texts, the name Mita the king was found in Assyrian cuneiform records after the middle of the 8th century BC. In these records, the king, referred to as Mita of Muški, was transferred as a powerful leader figure, one of the determinants of Anatolian politics. The name of the king, written as Mita in the Hieroglyphic Luwian records dated to the same period, was referred to as Mida in the Old Phrygian inscriptions, and the King Mida was usually recorded in the texts of religious practices. This study aimed to examine Mita, the name of an Anatolian king, historically and linguistically with primary sources; and also included the transfer of both the political and legendary existence of the kings who used the name Mita/Midas in the historical process.

Keywords: Phrygians, Bryg, Mushki, Kurtis, Gordios, Tyana, Midae, Mídaç.

Giriş

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından Orta Anadolu merkez olmak üzere kurulan ve zamanla Eskişehir-Afyon illeri arasındaki dağlık bölgenin yanı sıra Kızılırmak (Halys) kıvrımı içinde kalan Alacahöyük, Boğazköy, Alişar, Konya ve yakın çevresiyle, batıda Lidya, güneyde Burdur ve Güney Marmara'yı da içine alan coğrafyada yayılım gösterdiği tespit edilen¹ Anadolu krallık, Antik Yunan kaynaklarında geçen Trakya'daki Bryg/Brig kavmiyle² kültürel benzerliği de dik-

1 Emilie C.H. Haspels, *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments*. 2 vols. Princeton University Press. Princeton 1971, s. 30vd; G. Kenneth Sams, "Gordion ve Frigler", ed. Ş. Şentürk-T. Tüfekçi Sivas-H. Sivas, *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, 49-58; Susanne Berndt-Ersöz, "Sacred Space in Iron Age Phrygia", ed. C. Gates, J. Morin and T. Zimmerman, *Sacred Landscapes in Anatolia and Neighboring Regions*, BAR International, Oxford 2009, s. 11-19; Frig Dönemine tarihlenen arkeolojik buluntu merkezleri için bk. Emre Erdan, *Frig Kültürü ve Uygarlığı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 15vd; Alan S. Hall, "Notes and Inscriptions from Eastern Pisidia", *Anatolian Studies*, Vol. XVIII, 1968, s. 59.

2 Homeros, *İlliada*, 3.18; Herodot, *Historiai*, VII, 73; Strabon, *Geographika*, XII, 544; Plinius, *Historia*

kate alınarak Brygler/Phrygler/Frigler olarak anılmıştır. Ancak bu adlandırmanın hem köken tarihi ve coğrafi yayılım hem de sosyo-kültürel yapı açısından Bryg/Frig krallığını tanımlamadaki sınırlılığı, dönemin birincil kaynaklarından Asur çivi yazılı kayıtlardaki kullanımla anlaşılmıştır. Bu kayıtlarda, Bryg/Frigler olarak anılan halklar ve yaşam alanları “Muški” olarak adlandırılmıştır. Muşkiler için çivi yazılı en erken kayıtlara Ninurta-apil-Ekur (MÖ 1191–1179) döneminde ve ardından Asur tahtına çıkan Aşşur-dan (MÖ 1178–1133) döneminden ulaşılmış ve Muški ülkesi bu kayıtlarda ^{kur}*Mu-uš-ka-ia-e* yazımıyla aktarılmıştır³. Muşkiler ile ilgili bu döneme tarihlenen daha detaylı veri ise I.Tiglat-Pileser’in (MÖ 1115-1076) ilk görev yıllarına ait sefer kayıtlarında yer almıştır⁴. Çivi yazılı erken kayıt örneklerinden Elazığ (Alzi) ve yakın çevresindeki (İşuwa) alanın Muški olarak adlandırıldığı ve arkeolojik buluntularla MÖ 2. binyıl sonlarında bu coğrafyaya yeni bir göç dalgasının gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu göç dalgasının Asya kökenli olduğu, ele geçen seramik türü ve bu türün Transkafkasya’da Karmir Blur’da, Şeytandağı Mezarlarında ve Doğu Gürcistan’daki örneklerle örtüşmesiyle ortaya çıkarılmıştır⁵. Anadolu’da Erzurum’dan Toroslar’a kadar uzanan bu örnek buluntu devamlılığı, Muşkiler’in Anadolu kuzeyinden başlayan bir göç rotası izlemiş olabileceğine dair saptamalar ve Muški-G/Kaşka sözcüklerindeki yakınlık göz önünde bulundurulurken, Muşkiler’in Kaşka kökenli bir halk olabileceğine dikkat çekilmiştir.⁶ Muşkiler’in Doğu Anadolu ve yakın çevresindeki varlıkları zamanla

Naturalis, 5.145.

- 3 Ninurta-apil-Ekur: VAT 18034/MARV I 51-2: ^{kur}*Mu-uš-ka-ia-e*.; I. Aşşur-dan: VAT 18901/MARV II 22-2: ^{kur}*Mu-uš-ka-ia-e*. Karen Radner, Buchbesprechungen Wittke, Anne-Maria: Muşker und Phryger. Ein Beitrag zur Geschichte Anatoliens vom 12. bis zum 7. Jh. v. Chr. (= Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients B Geisteswissenschaften 99). Wiesbaden *Zeitschr. f. Assyriologie* Bd. 96, 2006, s.144-146.
- 4 RIMA II. A.0.87.2.
- 5 Veli Sevin, “Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu”, *Höyük I*, 1998, s. 53-56.
- 6 Muşkiler/Friglerle ilgili coğrafi ve demografik netleştirme çalışmaları ve öneriler için bk. Albrecht Goetze, *Kulturgeschichte des alten Orients: 3.1, Kleinasien*, C. H. Beck, München 1957, s. 184; Ekrem Memiş, “Frig Göçlerinin Zamani Üzerine Bazı Öneriler”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7/3, 2020, s. 1914-1930; Yine Anadolu’da Öncül Türk/Orta Asya Kavimlerinden İskit/Saka-Muşki kültürel yakınlık analizleri ve diğer görüşler için bk. Taner Tarhan, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler”, *Türkler Ansiklopedisi*. C 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 597-610; Salih Çeçen, “Eski Çağda Türkler”, *Eski Ön Asya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu’da Türk Varlığı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 101- 108; Matcheld J. Mellink, “Mita, Mushki and Phrygians”, *Anadolu Araştırmaları*, II/1-2, 1965, s. 318; Veli Sevin, “Eski Anadolu Halkları Mozağine Genel Bir Bakış”, *Palmet II*, 1998, 21- 36; Richard D. Barnett, “Phrygia and the People of Anatolia in Iron Age”, *CAH* II/2, 1975, s. 420; Jak Yakar, *Anadolu’nun Etnoarkeolojisi: Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal kesimin Sosyo-Ekonomik*

Urartu ve Asurlular tarafından değişen siyasi dengeler sonucunda önce Kapadokya'ya ardından ise daha batıda yaşam alanları oluşturmalarına neden olmuştur. Bu zorunluluk Muşkiler için siyasi bir güç haline gelmelerine zemin hazırlarken, onların yeni yaşam alanlarındaki kültürlerle, özellikle Trakyalı Briglerle, etkileşimlerini de kaçınılmaz kılmıştır.

Muškiler ile ilgili en kapsamlı dilbilimsel verilere MÖ 8. yüzyıl ortalarından itibaren Asur Kralı II. Sargon (MÖ 721-705) dönemine tarihlenen kayıtlardan ulaşılmıştır. Yine bu dönemden itibaren Asurca metinlerde Muški ile birlikte Muškili bir kralın adı “Mita” olarak kaydedilmeye başlanmıştır⁷.

1. Çivi Yazılı Kayıtlarda Mita

Asur çivi yazılı metinlerde Mita kral adı kayıtlarının ilki MÖ 718'lere tarihlenmiştir⁸. Muşkiler'in yerleşim alanları açısından neredeyse aynı bölge olarak tanımlanabilecek, ancak neredeyse 500 yıl öncesine tarihlenen Hitit çivi yazısıyla kaydedilmiş ve bir yerel krala ait mektup/söylev formunda hazırlanmış olan Pahhuvalı Mita metinleri⁹ Anadolu'da Mita kral adının bilinenden daha eski bir geleneğin temsilcisi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Pahhuwa, Hitit Kralı I. Arnuvanda döneminde (MÖ 1420-1400) Yukarı Fırat coğrafyasındaki diğer krallıklarla birlikte, Kaşkalar'ın kuzeyden Hitit bölgesine yönelik saldırılarını ve veba salgınını değerlendirerek, Hitit egemenliğine isyan eden krallıklardan biri olmuştur. Pahhuwa krallığı, Hitit çivi yazılı kayıtlardan anlaşıldığı üzere Hitit Krallığı'na bağlı dört kenti istila etmiş, güney komşusu olan İšuwa'yı yağmalayarak, buradan elde

Yapısı, çev. S. H. Riegel, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 66; Emre Erdan, “Yerleşim Tipleri Işığında Anadolu'da Frig Kültür Varlığı”, *Asia Minor Studies*, C 4/8, 2016, s. 44.

7 Cyril John Gadd, “Inscribed Prisms of Sargon II from Nimrud”, *Iraq*, Vol. 16/2, 1954, s. 173-201; B. Giovanni Lafranchi, “Sargon Letter to Aššur-šarru-ušur: An Interpretation”, *SAAB II / I*, 1988.

8 Gadd, agm., s. 180.

9 Pahhuvalı Mita Metni (KUB XXIII 72 + KUB XL 10 + KBo L 66 + KBo L 216+KBo L 218) Harry A. Hoffner, Jr., “A Join to the Hittite Mita Text”, *Journal of Cuneiform Studies* Vol. 28/1, 1976, s. 60-62; Aram Kosyan, “Arnuwandas I in the East”, *Aramazd – Armenian Journal of Near Eastern Studies* 1, s. 72-97. 2006; Oğuz Soysal, “A new join to the Mita-Text (Bo 8742) and a duplicate of the Zannanza-Affair (Bo 8757)”, *NABU* 2014/4, s. 145-148; Serkan Erdoğan, *Pahhuwa Krallığı: Doğu Anadolu'da Hititler'in Çağdaş Yerel Bir Güç*, Lap Lambert Academic Publishing 2016; Daha eski bir tarihi süreci kapsayan Mitanniler ve Mita eşitleme çalışmaları için bk. Archibald Henry Sayce, “Midas of Phrygia”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Jan. 1, 1931, s. 35-138.

ettiği ganimetleri ülkesine taşımıştır¹⁰. Pahhuvalı Mita'nın siyasi açıdan güven zedeleyici yapısı metnin ilgili satırlarında şöyle ifade edilmiştir:

¹⁾[...] ^MÚ-ša-a-^lpa-an^l ú-^lup-pa^l-x [^MPi-i]g-ga-n[a...] *A-NA* ^MMi-i-ta²⁾[...]x
nu ka-a-aš a-pa-a-aš ^MLu-^lpa^l?-ki-u-ut-ta-a[š...t]a-aš ^MAr-zi-u-^lut^l-ta-aš
³⁾[...]t-ta-aš ^MUa-ar-ti-i-la-aš 2 ^{LÚ.MEŠ} x[...^M]Hu-^lu-a-aš-ša-a-ta-aš *BE-EL*
GIŠTUKUL ⁴⁾[...]-^lra^l-la-a-aš ^MHa-te-e-eš :ke-ma 2 ^{LÚ.MEŠ}[.....-i]k-ki-
na-a-aš-ša *DUMU* ^MÚ-ša-a-pa ⁵⁾[^{URU}] Pa-ah-hu-^lu nu-uš ^{URU}Ha-at-tu-ši
[...-ú]en ⁶⁾[nu...da]-^lr^l-ú-en ka-a-ša ^MMi-i-ta-aš [...li]-^lin^l-ki-iš-ki-it nu-za
ŠA-PAL NI-IŠ DINGİR^{MEŠ}) ⁷⁾[...]x am-mu-ug-ga-^lu-ra-aš *A-NA* ^MMi[-i-ta
ku-u-^lr]u-ur nu-^lu-ra-aš-mu ^{LÚ}*KÚR-IA* nu-^lu-ra-an ⁸⁾[...am]-mu-ug-ga-^lu-
ra-aš *A-NA* ^MMi[-i-ta ták-š]u-ul nu-^lu-za ka-a-ša ú-uk ^MMi-i-ta-aš ¹⁻⁸⁾ [...] Ušapa, Uppa-[...]x.....Pi]ggana [...] Mita'ya [...] ve şimdi dikkat et. Lupakiutta[š...]-taš, Arziuttaš [.....-ut]taš, Wartilaš, 2 [.....] insan, [PN...mx?] (-) Huwaššataš *BEL* ^{GIŠTUKUL}, [.....-y]alaš, Hateš, Kima(?), 2 [.....] insan ve [.....-ik]kinaš, Ušapa'nın oğlu [..... Pahhuwa [da olan]. Onları Hattuša'ya [çağır]dık. [ve bu yüzden onlar için (?) biz şa]rt [koştuk]. Dikkat et, Mita defalarca bu [ye]mini etti ve bu yeminin altında kalarak [bu yüzden şart koşuldu: “majestenin her kim düşmanıysa], benim, [Mita'nın], kendisinin o bir [düş]mandır. O benim düşmanımdır¹¹...

Pahhuvalı Mita metinleri ile ilgili çalışmanın bir parçası olarak KUB 2372'yi tamamlayan yine mektup/söylev formunda kaydedilmiş olan Bo 8742 no'lu metin O. Soysal tarafından ilim dünyasına tanıtılmıştır¹². Metnin ilgili bölümünde Pahhuvalı Mita'ya uygulanan cezai yaptırım şu ifadelerle yer almıştır:

¹⁾[A.NA] ^{LÚ.MEŠ} ^{URU}Pa-ah-hu-wa-ma ha-at-ra-a-nu-un nu ma-a-an pa-a-a-
^ln-z ¹⁾ ^{LÚ.MEŠ} ^{URU}Pa-ah-hu-wa ha-an-da-an^l(-)^x2 ^É Mi-ta-a) ²⁾Q]-A-IDU]
DAM-ŠU DUMU.MUNUS Ú-ša-a-pa DUMU.MEŠ-ŠU QA-DU MAR-
ŠI-TI-ŠU QA-DU SAG.GÉME.İR.MEŠ-ŠU GU₄.HI.A-ŠU UDU.HI.A-
Š[U MI-IM-MI-ŠU ar-nu-an-zi(?) ³⁾ ^É] ^mHa-aš-ša-na ^É ^mKa-li-mu-na QA-
DU DAM.MEŠ-ŠU-NU DUMU.MEŠ-ŠU-NU SAG.GÉME.İR.MEŠ-ŠU-
NU GU₄.HI.A-ŠU UDU.HI.A Š[U MI-IM-MI-ŠU-NU] ⁴⁾ ar-nu-an-zi nu
hu-u-ma-an pa-ra-a pí-an-zi a-ap-pa ^{SIG}ma-iš-t ^la-an-ma^l-š^li-wa-a-an-ta^l-an
Ú-UL a[p-pa-an-zi]... ¹⁻⁴⁾ Pahhuwa'nın adamlarına yazdım. Pahhuwa'nın

- 10 Oliver Robert Gurney, “Mita of Pahhuwa”, *Annals of Archaeology and Anthropology* 28, 1948, s. 32 vd; Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi: Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Çev. S.H. Riegel, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 376.
- 11 KUB XXIII, 72.
- 12 Oğuz Soysal, “A new join to the Mita-Text (Bo 8742) and a duplicate of the Zannanza-Affair (Bo 8757)”, *NABU* 2014/4, s. 145-148.

adamları sadakatla yaptı?...[Mita'nın hanesini] karısı ile birlikte onlar taşı-sın? Uşapa, (ve onun) çocukları, malları, erkek ve kadın hizmetçileri, sığırları, koyunları, [onun ikametgahı], Haşşana'nın evini (ve) Kalimuna'nın evini birlikte taşıyacaklar. (onların da) eşleri, çocukları, erkek ve kadın hizmetkarları, sığırları, koyunları, iyi mallarıyla birlikte. Her yere (onları) dağıtacaklar, (ama) bir... ipi bile [bırakmayacaklar]¹³...

Mita adının etimolojik kökeninin hiyeroglif Luvice “hizmetkâr, köle” anlamına gelen *mita*- sözcüğüyle ilişkili olduğu düşünülmüş ve “Mida” olarak da okunabilen bu kral adının Muşkili Mita/kral Midas adının öncül bir örneği olarak değerlendirilmesi gerektiği tartışılmıştır¹⁴. Ancak Muşkiler/Frigler'in Anadolu'da MÖ 12. yüzyıldan önce var olduğuna dair arkeolojik bir kanıt mevcut olmadığından bu karşılaştırmanın kronolojik temelini henüz sağlamlaşmadığı ileri sürülmüştür¹⁵. Bu nedenle “Mita” Frigce bir isimden ziyade daha Eski Anadolu dilleriyle ilişkili bir kullanım olarak tanımlanmıştır¹⁶.

Asur çivi yazılı belgelerde ilk olarak I. Tiglat-Pileser (MÖ 1115-1076) dönemindeki kayıtlarda 5 Muşki Kralından söz edilmiştir¹⁷. Bu beş Muşki kralının içinde yer aldığı düşünülen Pahhuvalı Mita'nın öncül liderleri için Geç Roma dönemi kronograflarından Eusebius Midas adında bir Frig kralını MÖ 1310'a tarihlendirmiştir¹⁸. Bu veriyle, MÖ 1200'ler öncesinde ciddi bir Muşki yerleşim izinin henüz ortaya çıkarılmamış olduğu bilgisi karşılaştırıldığında, Pahhuvalı Mita'nın Muşki kökenli bir geleneğin ilk temsilcilerinden olduğunu söylemek olası değildir. Ancak Eski Çağ göç hareketliliğinin genel karakteristiği¹⁹ göz önünde bulundurulduğun-

13 Bo 8742.

14 Mellink, agm., s. 320; J. David Hawkins, “Mita”, *RLA*, 8/3-4, 1997, s. 271-273; Susanne Berndt-Ersöz, *Phrygian Rock-cut Shrines: Structure, Function, and Cult Practice*, Brill-Leiden 2006, s. 127.

15 Gurney, *age.*, 1948, s. 46-47.

16 J. David Hawkins, “Mita”, *RLA*, 8/3-4, 1997, s. 271-273.

17 RIMA II. A.0.87.4.

18 Eusebius. *Chronicon*, 53.

19 Eski Çağ'da Anadolu coğrafyasına yapılan göçlerin Deniz Kavimleri göçü dışında daha geniş bir zaman dilimine yayıldıkları ve sistemli bir biçimde iklim, elverişli yaşam sahası gibi koşulları dikkate alarak gerçekleştiği ve Anadolu'ya gelen halk kitlelerinin kabileler halinde ve çoğunlukla tarım işçisi olarak varlıklarını devam ettirdikleri göz ardı edilmemelidir. Göç Anadolu topraklarında kurulan uygarlıkların siyasi varlıklarının temelini oluşturmuş, yeterli nüfus ve nüfuzla sahip olan kabileler içerisinde öncü bir hanedanlık etrafında örgütlenme Eski Çağ Anadolu'sunun özellikle Erken Demir Çağ'ında siyasi teşkilatlanma biçimini belirlemiştir. Nurgül Yıldırım, “Çivi Yazılı Belgelere Göre Patina Krallığından Unçî Krallığına Antakya ve Amik Ovasının Tarihsel Süreci” *Belleten C LXXX/S. 289*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016, s. 701-722.

da Muşkiler'in öncü ve küçük kitle hareketlerinin bir neticesi olarak en azından Alzi ya da İšuwa yakınlarına gelen halklar olabilecekleri ve bu coğrafyadaki yerel unsurlarla, özellikle Hurri ve Luvililer ile etkileşim hâlinde kalmış olabilecekleri düşünülebilir.

Asur kralı II. Sargon dönemine tarihlenen bir sefer kaydında rastlanılmış olan "Muşkili Mita" ifadesi, bu kralla ilgili farklı kaynakla karşılaştırmalı olarak bir tarihlendirme çalışmasına olanak sağlamıştır. Antik kayıtlarda Midas olarak kaydedilen ve Mita kralı adı ile Asur kayıtlarında ilk olarak II. Sargon dönemine tarihlenen bir sefer kaydında yer alan kral için belirlenmiş tarih aralığı neredeyse örtüşmüştür²⁰. Muşkiler'in siyasi bir teşkilatlanmayla farklı dönem kayıtlarından da yararlanılarak oluşturulabilecek kral listesinde, II. Sargon kayıtlarında geçen Muşkili Mita, Antik Batı kayıtlarındaki Kimmerler'le ittifak kuran Midas, Muşkili Mita I /I.Midas olarak belirlenebilmiştir²¹. Muşkili Mita I/I. Midas'ın siyasi faaliyetleri için birincil kaynak niteliğinde olan Asur kayıtları, genel olarak, bu kralı MÖ 8. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Anadolu coğrafyasında güçlü bir düşman olarak tanımlamıştır.

MÖ 8. yüzyıl genel siyasi görünümüne bakıldığında merkezi bir otoritenin olmadığı irili ufaklı krallıkların Anadolu siyasi ilerleyişini belirlediği, Mezopotamya'da ise Anadolu coğrafyasına egemen olmayı ve Doğu Akdeniz'e inmeyi hedefleyen Asur İmparatorluğuyla karşılaşılacaktır. Asur bu hedefe ulaşmasını engelleyen iki güçlü siyasi muhalifi olan Anadolulu Muşkiler'in ve Urartular'ın bu süreçte büyük zorlamaları ile karşı karşıya kalmıştır. II. Sargon'un, Kuzey Suriye üzerine neredeyse her yıl sefer yapmasının en önemli nedenlerinden biri, bölgedeki Asur çıkarlarını sekteye uğratan yeni bir gücün ortaya çıkması olarak görülmüştür. Hiç şüphesiz, bu yeni güç, Urartular'la birlikte hareket eden ve Orta-Güney Anadolu'da mutlak hakimiyet kurmaya çalışarak, Doğu Akdeniz ticaretinde söz sahibi olmayı hedefleyen Muşki kralı Mita (I. Midas) olmuştur.

Anadolu'da kendisine yeni müttefikler ekleyerek güçlenen Muşki Kralı Mita ve onun yanında yer alan Anadolulu krallıklar Asur'a karşı güç birliği yapmaya başlamışlardır. Kral Mita ve Şinuhtu'lu Kiakki Asur üstünlüğünü reddederek, Asur otoritesine karşı bağımsız hareket etmeye çalışmışlardır. II. Sargon MÖ 718 yılın-

20 Herodot. *Historiai* 1-14; Eusebius Frig Kralı Midas'ın görev süresini (Latince versiyonda) MÖ 742-696; (Ermenice versiyonda) MÖ 738-695 olarak belirlemiştir. Eusebius, *Chronicon*, 53; Brendt-Ersöz, agm., s. 2; Gadd, agm., s. 180.

21 Brendt-Ersöz, agm., s. 2.

da bu iki Anadolu krallık üzerine bir sefer düzenlemiştir. Bu sefere ilişkin kayıttaki şu ifadeler kaydedilmiştir:

Col. iv.²⁵⁰ [(^m)ki-ak]ki (alu)šī-nu-uh-ta-a-a⁵¹ [(^m)m]i-ta šar (^{mat})muš-ki⁵² [bi]-tu man-da-at-tu⁵³ [ik-]a-a ta-mar-tuš...⁵⁰⁻⁵² Šinihtulu [Kiak]ki ve Muški kralı Mita haraç ve vergi ödemeyi reddedip, hedyelerini sakladılar²²...

Kral metnin ilerleyen satırlarında düzenlediği seferin başarılı olduğu ve aldığı zengin ganimeti kaydettirmiştir. Ancak kralın yaklaşık bir yıl sonra (MÖ 717) ve daha geniş bir coğrafyayı kapsayan seferi Muškili Mita, Karkamışlı Pisiris ve yine kral Kiakki'nin ülkelerini hedeflemiştir. Bu sefer öncesinde Muškili Mita'nın kısa bir zaman da olsa, III. Salmanassar (MÖ 859-824) döneminden itibaren Asur'a bağlı olan Que'deki (Çukurova) bazı şehirleri de ele geçirdiği anlaşılmıştır. Mita'nın bu girişimi, Que'nin güneyinde ve doğusunda Geç Hititlerle bağlantıya geçerek, hem Gülek Boğazı hem de Göksu Vadisi'nin doğusu ve Laranda (Karaman) yoluyla Akdeniz'e ulaşmayı hedeflediği yönünde yorumlanmıştır²³.

II.Sargon yıllıklarında Que kentlerini ve yakın coğrafyasında hakim kıldığı egemenliğini ve kendisine karşı oluşturulan Anadolu Asur karşıtı koalisyonu zayıflattığını şu ifadelerle kaydettirmiştir:

Col.v.²¹... a-na (^m)ur-sa-a²² (^{mat})ur-ar-ta-a-a i (^m)me-ta-a²³ šar (^{mat})mus-ki ša e-ki-mi me-iş-ri-ia²⁴ iš-pu-ra mâr šip-ri²⁵ (^m)am-ri-iş šar (^{mat})bît-bu-ru-ti-iş²⁶ a-di zêr bit abi-šû ašaridul(ut) ma-ti-šû²⁷ ka-mu-su-nu it-ti I me (iş)narkabti-šû²⁸ a-na (^{mat})aš-šur(Kİ) al-qa-a²⁹ (^{mat})bît-bu-ru-ti-iş (^{mat})hi-lak-ku³⁰ a-bur-riš ú-šar-bi-iş³¹ (amel)šû-[ut-re šî-i]a (amêl)bêl-pihati³² eli-šû-nu aš-kun-ma³³ it-ti nîšê (MEŠ) (^{mat})[aš-šur (Kİ)] am-nu-šû-nu-ti-ma³⁴ ša (^m)mi-ta-a šar (^{mat}) mus-ki³⁵ i-na na-gi-šû rap-šî³⁶ a-di 2-šû [tahta]-šû aš-kun-ma³⁷ (alu)ha-ru-u-[a] (alu)uš-na-mi-iş³⁸ (alu)hal-su[MEŠ] (alu)qu-e³⁹ ša ul-tu u₄-me dan (?)-[niš?] e-ki-mu⁴⁰ [ú-ti]r-ra aš-[ru]-uš-šun...²¹⁻⁴⁰... Urartulu Rusa ve Muškili Mita'ya sınırları ilhak ettikleri konusunda (bir uyarı olarak) haberci gönderdim. Bît-Burutaş kralı Amris'i ülkesinde krallığının ata tohumlarına kadar ve arabalarından 100 tanesiyle birlikte Asur'a sürdüm. Bît-Burutaş ve Hilakku ülkelerini huzura kavuşturdum. Onların üzerine as-

22 Gadd, agm., s. 173-178.

23 Levent Zoroğlu, "Cilicia Tracheia in the Iron Ages: the Khilakku Problem", *Anatolian Iron Ages 3*, BIA Monography 16 (The Proceeding of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-12 August 1990), 1994, s. 301-306; Paolo Desideri- Anna Margherita Jasink, *Cilicia*, Dall'eta di Kizzuwatna alla Conquesta, Macedona 1990, s. 125; Bahar, *age*, s. 47; J. David Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. 1, Walter De Gruyter-Berlin 2000, s. 41-42; Mehmet Kurt, "M.Ö. I. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi", *Belleten*, C LXX/S. 257, Ankara 2006, s. 16-18.

keri valimi atadım ve onları Asurlu olarak saydım. Muşkili Mita'ya gelince onu geniş topraklarında iki kez yendim. Daha önceden işgal edilmiş olan Harua, Ušnaniş, Halşu ve Que kentlerini geri aldım²⁴...

Muşki kralı Mita'nın da içerisinde yer aldığı dağılan bu koalisyon MÖ 711'den sonra oluşturulduğu düşünülen Karkamış Silindirinde, Tabal krallığına Hulli'nin oğlu Ambaris'in geçirildiği, ancak Ambaris'in Muşki'li Mita ve Urartu'lu Ursa'ya (I. Rusa) II. Sargon'un topraklarını ele geçirmeyi teklif ettiği mektuplar yolladığından söz edilmiştir. Bunun üzerine Sargon ordusunu toplayarak tüm Tabal ülkesini yok etmeye çalışmıştır. Sonuç olarak II. Sargon Ambaris'i tüm sülalesi ve ülkesinin ileri gelenleri ile birlikte yıllığına kaydettirdiği üzere Asur'a sürmüştür²⁵. İlgili satırlar Karkamış silindirinde şöyle kaydedilmiştir:

³⁾ [... ina ūm bēlūtīya malku gabrāya ul] ib-ši-ma ⁴⁾ [ina (epēš) qabli u tāhāzi ul āmura munihhu || Pīsirī Gargamišāyu ina adē ilāni rabūti ihlīma || ana Mitā šar Muski i] na tūbī iš-tap-par-ma ⁵⁾ [ilqā šēūtū || ana Aššūr bēlīya qātī aššīma || šāšu gadu qinnīšu kamūssunu ušē šā šunūtīma]...³⁻⁵⁾ [...Egemenliğim altında] [bana rakip hükümdar] olamazdı (ve) [savaşın ve mücadelenin ortasında hiç bir zaman bir düşmanla (kendimle) karşılaşmadım. Karkamışlı Pisiri, günah işledi büyük tanrıların sadakat yeminine karşı geldi ve] sürekli Muşki kralı Mita'ya dostane (mektuplar) yazdı. [(yeminini) çiğnedi. Elimi (dua için) efendim Aşur'a kaldırdım ve sonra onu (Pisiri'yi) aşiretiyle birlikte esir olarak çıkardım]²⁶...

II. Sargon'un Anadolu'da uygulamayı düşündüğü mutlak hakimiyet anlayışını yansıtmaya açısından önem taşıyan bir diğer gelişme ise, özellikle Muşkiler'in Asur ile Anadolu arasında kilit bir konumda olan Çukurova ve civarını Asurlular'a kapatma girişimi üzerine düzenlediği sefer olmuştur. Bu konuda aydınlatıcı olan bir stele Hama'dan ulaşılmıştır²⁷. II. Sargon bu yazıtta kendisine karşı Muşki kralı Mita tarafından oluşturulan koalisyonla karşı düzenlediği seferin ayrıntılarını paylaşmıştır. Hama Steli'nin ilgili kısmında şu bilgiler kaydedilmiştir:

24 Gadd, agm., s. 182-183.

25 Hawkins, *age*, s. 427-428; Turgut Yiğit, "Tabal", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 3-4. Ankara 2000, s. 182-183; L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2015, s. 172-173.

26 Gianni Marchesi, "A New Historical Inscription of Sargon II from Karkemish", *Journal of Near Eastern Studies*, 5, April 2019, s. 1-24.

27 James, D. Hawkins, "New Sargon Stele From Hama", ed. Grant Frame, *From The Upper To The Lower Sea*, Studies in the History of Assyria and Babylonia in Honour of A. K. Grayson, Netherlands 2004, s. 154-155.

¹⁷⁾ 24 *idān paglāte tārīd* ^mmita LUGAL ^{KUR} Mu-uš-ki ¹⁸⁾ *mutēr halši* ^{KUR} Que *ekmūti murappišu pu-lu-un-gi-šu* ¹⁹⁾ *nāpi* ^{KUR} Kam-ma-ni *ša ultu qé-reb* ^{URU} Me-lid...⁽⁴⁷⁾
 Muški kralı Mita komutasındaki 24 birlikten oluşan güçlü ordu, ele geçirilen Que ülkesindeki kaleye döndü.¹⁸⁻¹⁹⁾ (Amaçları ilerlemektir, (bu doğrultuda) Melid (Malatya) içlerinden Kummuh'a kadar olan bölge yağmalandı²⁸...”

Mita'nın çevresindeki Geç Hitit kent-devletleriyle ittifaklar kurarak, Que geçitleri ve Göksu Havzası yoluyla Akdeniz'e ulaşma çabalarının, II. Sargon tarafından engellendiği düşünülmüştür. Ancak, Toroslar'ın batı tarafında, Hadim-Alanya arasında Payallar, Ermenek-Anamur arasında Domuztepe, Bozkır-Manavgat bağlantısını sağlayan Merdivengediği ve Konya Ovası'nın güneyindeki Dibektaş kalıntı ve yapılarındaki Muški etkisi dikkat çekmiştir. Bu nedenle Que sınırını aştığı halde, Asurlular tarafından geri püskürtülen Muşkiler'in Mita önderliğinde, denize ulaşmak için bu kez de Bozkır-Hadim-Ermenek rotasını denemeye kalkıştıkları düşünülmüştür²⁹.

MÖ 709'da Sargon, Muşkiler'e karşı Que'nin Asur'lu yöneticisi Aşşur-şarru-uşur'un aracılığıyla büyük bir saldırı gerçekleştirmiştir. Anılan yılda II. Sargon Babil ve Elam'a karşı yürüttüğü savaşlarla meşgul olduğundan, Mita'ya karşı generallerinden birisini göndermiştir. Göksu Vadisi'nde meydana geldiği tahmin edilen çok sayıdaki savaş sonunda Muškili Mita'dan üç şehirle birlikte 2400 esir ele geçirilmiştir³⁰. II. Sargon Kral Mita'yı yıllıklarında “Onu daha önceden kimse-nin boyun eğdiremediği kral” olarak tanımlayarak, ona karşı tanrıların desteğiyle kazandığı zaferi taçlandırmıştır. Kral, Mita'nın zorlu bir rakip olduğunu metne şu ifadelerle kaydetmiştir:

⁴⁵²⁾ ... u šú-ú ^mMi-ta-a Mu-us-ka-ai ša a-na šarrāni a-lik pa-ni-ia la ik-nu-šu [la ú]-šá-[an-nu...] ⁴⁵²⁾ ... ve benden önce gelen krallara teslim olmayan, elçilerini göndermemiş olan Muškili Mita³¹...

28 Hawkins, agm., s. 154-155.

29 Zoroğlu, agm., s. 302-303; Sevin, agm., s. 55-56.

30 Andreas Fuchs, *Die Inschriften Sargons II aus Khorsabad*, Göttingen 1994, s. 125-126; Erkan Konyar, “M.Ö. I. Binyılda Maraş: Gurgum Krallığı”, *Toplumsal Tarih*, 2008, s. 74-79, 2008; Cahit Günbat-Salih Çeçen-L. Gürkan Gökçek, *Kahramanmaraş'ta Bulunmuş Yeni Asurca Tabletler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları-12, Ankara 2020; Ercüment Yıldırım, “Kahramanmaraş'ın Eskiçağ Tarihi”, ed. İbrahim Solak-Samet Alıç, *Milli Mücadelenin 100. Yılında Kahramanmaraş*, Palet Yayınları, Konya 2020, s. 8-14.

31 Albert T. Olmstead, “The Text of Sargon's Annals”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 47/No. 4, 1931, s. 277.

II. Sargon'un Anadolu özelindeki stratejisi Muški ve Urartu arasında kendisine karşı oluşturulabilecek herhangi bir koalisyonu önlemek olmuştur. Bu bağlamda Anadolu'daki Asur'a bağlı valiler ve habercilerle yapılan mektuplaşmalar, diplomatik ilişkilerin içeriğini ve boyutunu ortaya koymadaki birincil kaynaklar olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda değerlendirilen II. Sargon'un Anadolu hattının kilit noktasını oluşturan Que'deki valisine yazmış olduğu mektup, Anadolulu krallıklar ve Asur arasındaki hassas politik dengelerin belirginleştirilmesini sağlamıştır³².

Aşsur-şarru-uşur'un daha önceden haber verdiği, Muški kralı Mita'nın elinde tuttuğu, Que'li bir yerel bey olan Urik'in Urartu'ya gönderdiği 14 habercinin artık Aşsur-şarru-uşur'un nezaretinde olduğu bilgisi ve bu bilgidan dolayı II. Sargon'un hoşnutluğu mektuba şöyle aktarılmıştır:

¹⁾ a-bat LUGAL a-na ^mAš-šur-MAN.PAB šul-mu ia-a-ši ²⁾ šul-mu a-na ^{KUR} Aš-šur-ki ŠĀ-[ka] lu DÜG.GA-ka ³⁾ ša taš-pur-an-ni ma-a ^{LÜ} šip-ri [ša] ^mMe-ta-a ¹⁴⁾ ^{KUR} Muš-ka-a-a ina UGU-hi-ia it-tal-ka ma-a 14 ERİM^{MES} ⁵⁾ ^{KUR} Qu-u-a-a ša ^mÚ-ri-ik a-na ^{LÜ} šap-ru-te ⁶⁾ a-na ^{KUR} URĪ ú-še-bi-lu-u-ni ma-a ina UGU-hi-ia na-ša ⁷⁾ ta-ri-iš a-dan-niš ... ⁽¹⁻⁷⁾ Kralın Aššur-šarru-u[šur]'a sözü (şöyledir) : Ben iyiyim, Asur ülkesi iyi, için rahat olsun! Bana yazmış olduğun, “Muškili Mita'nın bir elçisi bana geldi ve Urik(ki)'in Urartu'ya elçi olarak gönderdiği 14 Que'li adamı getirdi” (ile ilgili olarak diyorum ki:) Bu oldukça iyi!³³...”

MÖ 710 yılında Muški devleti ve Asur arasında gelişen bu ani müttefikliğin temelinde Muški devletinin Kimmer tehtidi³⁴ altında olması önemli bir etken olarak görülmüştür. Que ve bazı Tabal krallıklarının Asur kontrolüne geçmiş olması, Urartu'dan gelebilecek desteğin sekteye uğramasına ve Muški'nin kendi coğrafyasında sıkışmasına neden olmuştur. Asur kralı Asarhaddon (MÖ 681-669) dönemine kadar Asur kayıtlarında Muški ya da kralları Mita'dan söz edilmemiştir. Asarhaddon dönemine tarihlenen ve Tanrı Šamaš'a Melid (Malatya) kalesine düş-

32 Nurgül Yıldırım, “II. Sargon'un Aşsur-Şarru-Uşur'a Mektubu (ND 2759) Kapsamında MÖ 8. Yüzyılda Anadolu'nun Siyasi Görünümü Üzerine Bir İnceleme”, *Cappadocia: Journal of History and Social Sciences*, 8, 2017, s. 243-252.

33 ND 2759. H.W. Frederick Saggs, “The Nimrud Letters”, *Iraq* 20, 1958, s. 182-187; Nicholas Postgate, “Assyrian Texts and Fragments,” *Iraq* 35-1973, s. 21-34; Andre Lemaire, “Aşsur-şarru-uşur, gouverneur de Que”, *NABU*, 1, 1987, 5-6; Giovanni B. Lanfranchi, “Sargon Letter to Aşsur-şarru-uşur: An Interpretation”, *SAAB II/I*, 1988, s. 59-64; Trevor Bryce, *The World of The Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*, Oxford University Press, New York 2012, s. 334; Simo Parpola, “Neo-Assyrian Treaties From Royal Archives of Nineveh”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 39/No. 2, 1987, s. 183-197.

34 Koray Toptaş, “Asur Kaynakları'nda Kimmerler,” *Gazi Akademik Bakış*, 14/27, 2020, s. 42-43.

manlar tarafından herhangi bir saldırının düzenlenip düzenlenmeyeceğinin sorulduğu bir kayıtta kral Mita Kimmerlerle müttefik³⁵ olarak tanımlanmıştır. İlgili metin şöyledir:

¹[^dUTU EN GAL-ú šá a-šal-lu-ka an]-nam GÍ.NA a-pal-^fan¹-[ni] ²[TA UD NE-i UD x-KÁM šá ÍTÍ NE-i ÍTÍ].^fSÍG⁴ EN UD 23-KÁM šá ÍTÍ TU-ba ÍTÍ.ŠU šá ^fMU¹ [NE-ti] ³[a-na x UD-MEŠ x MÍ-MEŠ an-na]-^ftí¹ ši-kin RÍ DÜ-eš-ti LÚ.HAL-ti i-na ši-kin ^fRÍ¹ [UR₅-tú] ⁴[lu-ú ^mx LUGAL] ^fKUR¹. muš-ku lu-ú ERÍM-MEŠ LÚ.gi-mir-ra-a.a šá it-[ti-šú] ⁵[lu-ú ^mmu-gal-lu a-di ERÍM-MEŠ šá] ^fit¹-ti-šú lu-ú LÚ.KÚR máł GÁL-MEŠ-^fú] ⁶[URU... bir-ti? šá?] ^fURU¹.mi-li-di lu-ú¹ [x x] ⁷[x x x x x x x] x x [x] ^fšá?¹ URU UR₅-tú URU.[]... ¹⁻⁷[Yüce efendi, Tanrı Šamaš], [senden istediğim şey] bana doğru ve iyi cevap vermemdir! [Bugünden, bu ayın... Haziran] ayından, gelecek ayın 23'üncü gününe, [bu siz] lerin Temmuz ayına, [... ..günler ve geceler], (bu) bilinçsiz performansı için öngörülen terim - [bu şartlı] süre içinde,[... Muški kralı], ya da [onunla müttefik olan] Kimmer birlikleri ya da Mugallu ve onunla müttefik birlikler, ya da başka bir düşman [almaya çalışacak ve almayı planlayacak] veya [...], Melid Kenti Kalesi?³⁶...”

Bu metin Antik Batı ve Asur kayıtları değerlendirildiğinde Muškili Mita /I. Midas ile ilgili çivi yazılı kayıtlarda ulaşılmış son kayıttır. “Muški kralı Mita” kullanımı yerine, Asurca bir kayıtta “Kent Beyi Mita” kullanımıyla MÖ 671/670 yıllarında göreve başlayan bir bey olan Mita/II. Midas’ın tahta geçtiği düşünülmüştür³⁷. Mita/II. Midas, Tanrı Šamaš’a yakarı niteliği taşıyan ve Asarhaddon dönemine tarihlendirilen metnin ilgili bölümlerinde şöyle kaydedilmiştir:

¹[^dUTU EN GAL-ú šá a-šal-lu-ka an-na GÍ.NA a-pal-an-ni] ²[m]^fmi¹-it-ta-a EN—^fURU?¹ [šá x x x] ³LÚ.DUMU—šip-ri-MEŠ-šú a-[na x x x] ⁴šá DUMU—ŠEŠ-šú à ^fERÍM¹-[MEŠ x x x] ⁵a-na ^mDİNGİR—tak-^flak¹ [x x x] ⁶^fm^x x¹ LUGAL [x x x] ⁷[x x x] iš-^fba¹-[tu x x x] ... Ay.. ¹[lu-ú ZÍ-MEŠ] lu-ú [BAR-MEŠ a-šal-ka ^dUTU EN GAL-ú] ²[ki-i ^mmi-ül]-ta-a EN—[URU šá x x x] ³[DUMU—šip]-^fri¹-MEŠ-šú a-na [x x x] ⁴[šá DUMU]—^fŠEŠ¹-šú à ERÍM-MEŠ [x x x] ⁵a-na ^mDİNGİR—tak-lak [x x x] ⁶DU-ma LÚ.e-^fmu¹-[qu x x x] ⁷a-na LUGAL [x x x] ⁸^mmi-it-ta-[a x x x i-na] ŠÁ UDUNÍTA NE-i] ⁹GUB-za-am-ma [an-na GÍ.NA GÍŠ.HUR-MEŠ SİLİM-MEŠ UZU-MEŠ ta-mi] ¹⁰SÍG₅-MEŠ SİLİM-^fMEŠ¹ [šá SİLİM-tim šá KA DİNGİR-ti-

35 Josette Elayi, *Sargon II, King of Assyria*, Archaeology and Biblical Studies Series-2017, s. 42vd.

36 SAA 04. 001.

37 Susanne Berndt-Ersöz, “The Chronology and Historical Context of Midas”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 2008, Bd. 57, H. 1. 2008, s. 29.

ka GAL-ti šuk-nam-ma lu-mur] ¹¹⁾ UGU DİNGİR-ti-ka ʾGALʾ-[ti ʾUTU EN
GAL-ú lil-lik-ma KİN li-tap-pal]...

¹⁾ Büyük tanrı Šamaš [senden dileğim istediğime kesin ve olumlu cevap ver-
mendir!] ²⁾ [.....] ke[ntinin] beyi [M]ita ³⁾ habercilerini [... askerler?] ⁴⁾
[yeğeni] ve askerler [...] ⁵⁾ İlu-taklak'a [...] ⁶⁾ [...] kral [.....] ⁷⁾ [...] yaka[lad
.....] ... Ay. ¹⁾ [Sana soruyorum, Šamaš, yüce efendimiz, Mi]ta, [şehir] beyi
[....., mesajını [NN, askerler] 'e gönderen [.....] ⁴⁾ [yeğeni] ve askerler [...]
⁵⁾ İlu-taklak'a [...] ⁶⁾ gidecek ve [...] or[du] ⁷⁾ krala [.....] ⁸⁾ Mita [.....].
Hazır olun [adaklıklar için...], [yüce tanrısallığınızın kehanet emriyle ala-
metlerini görmeyi ve olumlu yanıtı dilemekteyim]³⁸⁾...

Muşkiler'in MÖ 8. yüzyıl ortalarına doğru siyasi teşkilatlanmalarını tamamlayarak, Anadolu siyasetini şekillendiren ve önemli siyasi hamlelerini gerçekleştiren iki krallarının da adının Mita olarak kaydedilmiş olması bir krali kimlik geleneğinin devamlılığı olarak algılanmaktadır. Asarhaddon döneminin ardından Asur kayıtlarında Muşkiler ya da krallarına ilişkin bir veriye henüz ulaşamamıştır.

2. Eski Anadolu Dillerinde Mida

MÖ 8. yüzyıl başlarından itibaren Anadolu'da yerel krallıkların hiyeroglif formda Hititçe ve Luvice kayıtları Anadolu tarihinin özellikle Erken Demir Çağı açısından temel kaynaklarını oluşturmuştur. Bu dillerdeki kayıtlar aynı dönemi Asur çivi yazısıyla aydınlatan Asur krallarına ait kayıtlarla karşılaştırılmasına da olanak sağlamıştır. Asurca kayıtlarda Mita olarak kaydedilen kral adı Luvi Hiyeroglif kayıtlarda özellikle dönemin yerel krallıkları arasında gerçekleştirilen siyasi koalisyonların varlığı göz önünde bulundurulduğunda ve Muşkiler'in Asur karşıtı önemli bir siyasi saf kurucu olduğu düşünüldüğünde Muški ya da Mita'ya ilişkin verinin daha çok yer alması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ancak kayıtlar az sayıda ele geçirilmiş ve tarihi açıdan netliklerinden henüz emin olunamamıştır. Bu nedenle Frigce kayıtlarla Mita/Midas için sağlıklı bir tarihi süreç izlenememiştir. Buna karşın Hiyeroglif kayıtlar Mita/Midas kral adının tarihi olarak seyrinin devamlılığı açısından önemli verileri barındırmıştır.

Hiyeroglif Luvice bir kayıt Karkamış'ın MÖ 8. yüzyıl ortalarına doğru yönetici sınıfını oluşturan Yariri hanedanlığından kral Kamanis döneminde kaydettirilmiştir. Yariris yazıtı olarak literatüre geçmiş olan bu veride Muški'nin de yer aldığı (*mu-sà-ka-za*) Tabal yakınındaki bölgeler³⁹⁾ kaydedilmiştir. Kral Mita'nın anıldığı ve

38 SAA 04, 013.

39 Younger, Jr. K. Lawson, "The Scripts of North Syria in the Early First Millennium: The

şüpheyile yaklaşılan, yine 8. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen, bir başka Hiyeroglif Luvice kayıt kral Midas tarafından hazırlanmış olabileceği düşünülen geleneksel sunu kabı üzerinde yer almıştır. Bu kayıttaki ifadeler şöyledir:

1)za-ia-wa/i (“SCALPRUM”) ka-ti-na SERVUS-ta₃-a-sa LITUUS+CAE-LUM-na (DEUS)TONITRUS-ti-i 2) wa/itu-u |wa/i-i REL-za |sa-há 3) wa/i-mu AUDIRE-ti-ta 4) á-mu-pa-wa/i-tu wa/i-sa-ha-i-za(-)ka-tara/i-hi’-ha i-zi-ha 5) (DEUS)ku+AVIS-pa-pa (DEUS)kar-hu-ha-sa...1-5) “Yüce Tanrı Tarhunza için (Midas tarafından?) bu kadehler hazırlandı. Çünkü ona üzüldüğümde o beni duydu ve (hem) onun (hem de tanrıçam) KUBA-BA (Kibele) ve Karhuntas? için bu WASHI(N)ZA ve KURISKATARAHI (sunularımı?) hazırladım⁴⁰.”

Metinde kaydedilmiş olan SERVUS-ta-a-sa kullanımında, SERVUS’un Luvice –mita “hizmet eden” karşılığıyla aynı anlama gelen sözcüğün farklı kayıt formları olabilecekleri ileri sürülmüştür⁴¹. Yerel bir idareci tarafından⁴² tutulduğu düşünülen yine Hiyeroglif Luvice bir kayıttaki kral Mita adı *Mi-ta-si* olarak şöyle kaydedilmiştir:

³⁻⁴⁾ ... NI-is *Khul-a-n-i-is-mi* TUTIS-MIS-mia *Mi-ta-si un-ni-is* AKUAN-ti-s-na, “³⁻⁴⁾ ...Midas’ın (Mita-si) halkına ait olan Khulanis Nehri ülkesinin tanrısı onları kutsasın⁴³...”

Hiyeroglif Luvice kayıtlarla çağdaş olan ve dilbilimsel açıdan sürekli bir etkileşimin olduğu düşünülen Arkaik/Eski Frigce kayıtlar⁴⁴ I. Midas döneminde yak-

Inscription of Yariri (KARKAMIŞ A15b) Once Again”, *Transeuphratène* 46, 2014, s. 169-183.

40 Babylon 2. Hawkins, *age.*, s. 394.-395.

41 Mellink, *agm.*, s. 320; Hawkins, *agm.*, s. 271-273; Berndt-Ersöz, *age.*, 2006, s. 127; Aram Kosyan, “Arnuwandas I in the East”, *Aramazd Armenian Journal of Near Eastern Studies*1, 2006, s. 72-97; Lilia Bajun, “A Phrygian Word in Hieroglyphic Luwian”, *Journal of Ancient Civilizations* 1992, s. 131-139.

42 Metnin Karkamışlı Katuwas dönemine (10. yüzyıl sonları) tarihlendirilmesi önerilmiştir. Archibald Henry Sayce, “The Moscho-Hittite Inscriptions”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1927/4, 1927, s. 706.

43 C. A-11c, 3. Karkamış mektupları ve içerisinde kaydedilmiş olan Mita-a-kan-ni-is ve Mita-nami-is kayıtları için bk. Archibald Henry Sayce, “The Decipherment of the Hittite Hieroglyphic Texts”, *The Journal of the Royal Asiatic Society*, Volume 54/4, 1922, s. 547; Sayce, *agm.*, 1927, s. 699-715.

44 Henry Sayce, “Midas of Phrygia”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1, 1931, s. 137; Claude Brixhe ve Michel Lejeune tarafından 1984 yılında bir araya getirilen Eski Frigce kayıtlar için bk. Claude Brixhe- Michel Lejeune, *Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes*, Editions Recherche sur les Civilisations, Paris 1984.

laşık olarak MÖ 8. yüzyıl ortalarından sonra kullanılmıştır⁴⁵. Eski Frig kayıtları Frig kültürel gücünü simgelemiş ve daha çok yerel dil özellikleriyle aktarımlarını gerçekleştirirken, Yeni Frig Dili bu kültürel gücün oldukça sınırlandığı bir mezar yazıtı kaydı olarak, daha çok Antik Yunan epigramların kullanıldığı bir form kazanmıştır⁴⁶. Genel bir Frig dil gelişim süreci için, Eski Frigce kayıtların MÖ 7. ve 4. yüzyıl, Orta Frigce kayıtların MÖ 4/3-1. yüzyıl ve Yeni Frigce kayıtların MÖ 1. yüzyıla tarihlendikleri kabul edilmiştir⁴⁷. Eski Frig dilinde yazılmış olan yazıtlara kült metinleri, hükümdarlığa ait bir kraliyet bildirisi, kötü ruhlarla karşı koruyucu olduğu düşünülen bir söz dizisi, mühürler, mülkiyet ve hediye değişimini gösteren belgeler ve Eskişehir yakınlarından ulaşılmış olan sınır taşı örnek olarak verilebilir⁴⁸. Eski Frig dilinde yazılmış olan metinlere çoğunlukla Gordion (Yassihöyük) merkez olmak üzere ve Orta Anadolu'da özellikle Tyana (Tuwanuwa-Kemerhisar) ve Midas Kenti'nden (Yazılıkaya) ulaşılmıştır. Bu merkezler içerisinde Mita/Midas kral adının kayıtlı olduğu en eski örneklerden biri Tyana'dan Eski Frig yazı stilinde kaydedilmiş yedi büyük siyah kaya parçası halinde ele geçirilmiştir⁴⁹. Tyana'dan ulaşılan bazalt stel MÖ 8. yüzyılın son çeyreğine tarihlenmiş ve ilgili stelde (T-02b) Mita/Midas *miða* olarak kaydedilmiştir⁵⁰. Bu kayıttaki kralın adı hem çağdaşı olan Hiyeroglif Luvice kayıtlardaki *Mitasi* hem de Asurca kayıtlardaki *Mita* kullanımıyla oldukça benzer bir biçimde ifade edilirken, kaydın tarihlendirmesi Muşkili Mita/I. Midas dönemini işaret etmektedir. Kral aynı yazıtta yerel bir krali unvan olan *memeius/memewan* "ışık kaynağı" ibaresi ile birlikte kaydedilmiştir. Kral Midas'a atfedildiği düşünülen bir başka kayıttaki ise (M-01b) "*memeius/memewan BABA*"

45 Hawkins, *age.*, s. 433.

46 Brixhe, Claude, "Réflexions sur phrygieniman", *Mansel'e Armağan I./Mélanges Mansel*, Ankara, 1974, s. 239-250; Johannes Friedrich, *Kayıp Yazılar ve Diller*, çev. Recai Tekoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s. 197-201.

47 Brixhe, agm., s. 242vd; Maya Vassileva, "Phrygian Literacy in Context: Continued", *Orpheus* 16, 2006, s. 91-95; Maya Vassileva-Fatma Sevinç Erbaşı, "Güneydoğu Anadolu'da Kral Midas" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 30/S. 50, 2011, s. 197-210.

48 Tamsü Polat, R. -Polat, Y.-Lubotsky, A., "An Idol-shaped Stele with an Old Phrygian Inscription in the Territory of Nakoleia", *Gephyra*, 19, 2020, s. 45-67.

49 William N. Bates, "Archaeological News", *American Journal of Archaeology*, 13/1, 1909, s. 75; John L. Myres, *Midas Beyond The Halys, A Further Note on the Black Stone from Tyana*, *Annals of Archaeology and Anthropology* I, University Press of Liverpool, 1967: 15vd.

50 T-02 (Tyana Kayıtları): Viladimir E. Orel, *The Language of Phrygians: Description and Analysis*, Anatolian and Caucasian Studies, Caravan Books, New York 1997, s. 307-308; Claude Brixhe-Michel Lejeune, *Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes*, Editions Recherche sur les Civilisations, Paris 1984.

kullanımına yer verilmiştir. *BABA*'nın *memeius/memewan*'ın oğlu olduğunun anlaşıldığı kayıttan, *BABA* kullanımının kral Midas için bir yerel unvan olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmüştür⁵¹. Midas ile ilgili metinlerin genellikle Frig inanç sistemi ve pratikleri doğrultusunda oluşturulmuş olması, *BABA* unvanının⁵² Midas'ın dini liderliği için de kullanılan bir unvan olarak değerlendirilebileceğini ortaya çıkarmıştır.

Midas kral adının yer aldığı bir diğer kayda bugünkü adını Yazılıkaya Anıtındaki "Midai" sözcüğünün okunduğu kaya fasadından almış olan, Midas kenti olarak bilinen merkezden ulaşılmıştır⁵³. Yaklaşık olarak MÖ 6.yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen yazıtlı kayanın Antik Batı kayıtlarındaki verilere ve tarihleme çalışmalarına göre IV. Midas'a⁵⁴ ithafen hazırlanmış olabileceği düşünülmüştür. Kral Midas'ın bir sunu sahnesinin aktarıldığı kayıt şu ifadeleri içermiştir:

ates arkievais akenangavos midai lavagtaei vanaktei edaes insanların lideri ve önderi Midai Archias'ın oğlu Ates⁵⁵ için koydu⁵⁶.

Tarihlendirme açısından şüpheyle yaklaşılan bir diğer Midas kaydı, Frig yerleşimlerinden uzakta İkiztepe Tümülüsü (Uşak) yakınlarındaki kaçak kazılar sonucu ulaşılmış ve şu an Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde (env.no 75-5-66) korunan gümüş bir sunu kabı üzerinde yer almıştır. Yine Frig inanç pratikleri çerçevesinde değerlendirilen kayıta kral Midas şu ifadelerle yer almıştır:

mida aiasay ma...un... Midas ma...un'u Ayasa(s)'a verdi⁵⁷.

Frig kayıtlar Mita/Midas kral adının hem tarihi hem de yazım biçimleri açısından

- 51 M-01a (Midas-kenti kaya yazıtı): MÖ 575-550 yılları arasında tarihlendirilen metin ile ilgili olarak bk. Orel, *age.*, s. 9-12; Brixhe-Lejeune, *age.*, M-01b-M-02.
- 52 Sayce, *agm.*, 1931, s. 137.
- 53 Taciser Tüfekçi-Sivas, *Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1156, Eskişehir 1999, s. 192.
- 54 Berndt-Ersöz, *age.*, 2006, s. 69-72; Rodney S. Young, "Old Phrygian Inscriptions From Gordion: Toward A History Of The Phrygian Alphabet", *American School of Classical Studies at Athens Hesperia II*, Vol. 38, 1969, s. 261.
- 55 Lynn E. Roller, *Search of God the Mother: The Cult of Anatolian Cybele*, University of California Pres. Berkely 1999, s. 69-70; Rodney S. Young, "Old Phrygian Inscriptions From Gordion: Toward A History Of The Phrygian Alphabet", *American School of Classical Studies at Athens Hesperia II*, Vol. 38, 1969, s. 262.
- 56 Orel, *age.*, s. 9-12; Brixhe-Lejeune, *age.*, M-01b-M-02.
- 57 HP-102. B; Obrador Cursach, *Lexicon of the Phrygian Inscriptions*, Barcelona University, Barcelona 2018, s. 418.

dan kaynak oluşturmuş olsa da, Muški/Frig krallığının siyasi ya da coğrafi açıdan netleştirilmesi için şimdilik yetersiz kalmıştır. Frig Krallığı'nın politik gücünün nasıl ve ne zaman sona erdiğiyle ilgili filolojik kayıtları arkeolojik veriyle pekiştirmek zorunlu hale gelmiştir. Arkeolojik buluntular MÖ 7. yüzyılın sonlarında başkent Gordion'da istikrarın ve zenginliğin devam ettiği yönünde gelişmiştir. Bu gelişme Herodot'un bildirdiği gibi Frig Krallığı, Lidya kralı Alyattes'in MÖ 590 yılındaki Kızılırmak seferine kadar bağımsızlığını koruduğu düşüncesini desteklemiştir. Ancak Doğu ve Batı kaynaklarında Midas'ın halefleri hakkında açık bir kayıt bulunamamıştır. MÖ 547/46 yılında Lidya Krallığı'nın yıkılmasıyla birlikte Frigya toprakları, iki yüz yılı aşkın bir süre Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olmuş, Kappadokia, Paflagonia ve Hellespontos ile birlikte Büyük Frigya satraplığına bağlanmıştır. Frigler'e MÖ 590 yıllarında başlayan Lidya egemenliği sürecinde ve Pers egemenliğinin ardından Hellenistik dönemde de çoğunlukla coğrafi açıdan belirlendikleri kayıtlarda değinilmiştir⁵⁸. Muški/Frig kralı Mita/Midas ise Hellenistik ve Roma kayıtlarına siyasi icraatları ile değil, mitsel bir kral olarak aktarılmıştır.

3. Antik Kaynaklarda Mida/Midas

Erken ve Orta Demir Çağı'nda Anadolu'da hakim dillerin hem birbirleriyle hem de Yunan coğrafyasına etkisi oldukça fazladır. Özellikle yazının alfabe kullanımıyla yeni bir form kazandığı bu süreç dillerin birbirleri üzerindeki etkilerini de arttırmıştır. Luvi ve Hitit diliyle etkileşim halindeki Frig dilinin siyasi etkinlik sahası ölçüsünde yayıldığı Gordion merkez dışında, Orta Anadolu'da yaygınlaşması kendisiyle birlikte şekillenmeye başlayan Lidce'yi etkilemiş; Lidyalılar'ın yakın siyasi ve ticari faaliyet sürdürdüğü diğer halkların dilleri olan Karya, Ion ve Aioli dillerinin gelişimine de katkı sağlamıştır. Ticari etkileşim ve dillerin birbirlerini beslediği özellikle Orta Demir Çağı, Yunan dili ve formunun Anadolu'da fazlasıyla kullanılmaya başlandığı bir dönem olmuştur. Siyasi ve ticari erkin diller üzerindeki yadsınamaz otoritesiyle birlikte, Hellenistik dönem Anadolu'daki diller üzerinde de hissedilmeye başlanmış ve Hellenistik süreçle birlikte Antik Yunanca siyasi ve kamusal bir dil olma özelliği kazanmıştır.

Hitit, Luvi, Asur ve Muški/Frig dillerinde Mita/Mida olarak kaydedilmiş olan kral adının bugün bilinen formuna ulaştığı ve hem ülke (Frigya) hem de kral adı (Midas) için yaygın kullanıma temel teşkil eden süreç, MÖ 5. yüzyılla birlikte Erken

58 Herodot, *Historiai*, 1, 28. III, 90; Ksenophon, *Kyropaedia*, VI, 2; Ksenophon, *Anabasis*, V, 6.

Yunanca kayıtlarla başlamıştır. Erken Yunanca kayıtlardaki Mida/Midas kullanımının Tyana'daki Frigce Mida kayıtlarıyla benzer bir biçimde, ΜΙΔΑ⁵⁹ yazımıyla koşut gelişim göstermesi ve bu iki dilin alfabetik ve sözcük dağarcığı arasındaki yakın etkileşiminde⁶⁰ Midas'ın (Muškili Mita/I. Midas) Kyme Kralı Agamemnon'un kızı Hermodike/Demodike ile olan evliliğinin etkin olduğu iddia edilmiştir⁶¹. Bu evlilik sonucu Midas'ın tahtını Apollon tapınağına adamasıyla ilgili, Hellenistik dönem öncesi Erken Yunan kayıt geleneğinin temsilcisi Herodot, kral Midas'ın (Muškili Mita /I. Midas) tahtını Delphoi'ye⁶² sunuşunu şu ifadelerle aktarmıştır:

Phrygia kralı Gordias oğlu Midas'tan sonra Delphoi'ye sunular gönderen ilk barbar/yabancı, bizim bildiğimiz, işte bu Gyges'tir. Midas da üzerinde oturup alenen adalet dağıttığı krallık tahtını, ki görülmeye değer bir şeydir, sunu olarak vermişti, bu da tam Gyges'in krateroslarının durduğu yerdedir⁶³...

Yine Herodot'un tıpkı I, 14'teki kaydıyla koşut Midas hakkındaki önemli bir bilgilendirme olan "Gordias oğlu Midas" ifadesini kullandığı kayıt ise şöyledir:

Makedonya'da bir nehir vardır, ki bu Argoslular'ın torunları onu kurtarıcı sayarlar ve ona adaklar adarlar. Çünkü üç gencin bu nehirden geçmelerinin ardından nehir kabardı, kabardı ve atlıların geçmelerini engelledi. Gençler de gittiler ve "Gordias Oğlu Midas'ın Bahçesi" diye tanınan yerin yakınına yerleştiler. Bu bahçelerde yetişen öyle güller vardır, ki olağanüstü güzeldir ve her birinin üzerinde altmış kadar yaprak bulunur. Makedonyalı'lara göre Silenus burada esir edilmişti⁶⁴...

Kral Midas ile ilgili Kimmer istilası sırasında boğa kamı içerek intihar ettiği bilgisi Strabon tarafından şu kayıta verilmiştir:

59 John L. Myres, Midas Beyond The Halys, A Further Note on the Black Stone from Tyana, *Annals of Archaeology and Anthropology I*, University Press of Liverpool, 1967: 15vd.

60 Brixhe, agm., s. 340-341; Rodney S. Young, "Old Phrygian Inscriptions From Gordion: Toward A History of the Phrygian Alphabet", American School of Classical Studies at Athens *Hesperia II*, Vol. 38, 1969, s. 252-296.

61 Aristoteles, *Fragmenta*, 611-37; Julius Pollux, *Onomasticon* 9.83; Bu iki antik batı kaynağının aksine Brendt-Ersöz bu evlilik için I. Midas'ın görev süresinin oldukça erken olduğunu iddia etmiştir. Brendt-Ersöz, agm., s. 20.

62 Delphoi/Delfoi ve buradaki Apollon tapınağı ile ilgili olarak bk. Ahmet Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 154.

63 Herodot, *Historiai*, I, 14.

64 Herodot. *Historiai*, VIII, 138.

... ve aynı zamanda Trerans (veya bazı kabileler veya Kimmerler) dedikleri Kimmerler, Pontus'un sağındaki ve onlara bitişik olan ülkeleri, bir zamanlar Paphlagonia'yı işgal etmişlerdi ve başka bir zamanda Frigya'yı bile istila ettiler. Bu sırada Midas'ın boğa kanı içtiğini ve böylece onun ölümüne gittiğini söylerler⁶⁵...

Midas Antik Yunan kayıtlarında özellikle MÖ I. yüzyıldan itibaren bir mitik kral olarak sunulmuştur. Kral Midas Yunan edebiyatçılar tarafından olağanüstülükle donatılmaya çocukluğundan itibaren başlatılmıştır. Kralın adının efsaneleştirilmeye başlandığı Cicero'nun MÖ 45 yılına tarihlenen *De Divinatione* (Kehanet Üzerine) adlı eserinde Midas "Midae" ve bu eserden sonra aynı özellikleriyle yer aldığı Romalı yazar Claudius Aelianus (2-3. yüzyıl) tarafından yazılan *Varia Historia* (Çeşitli Öyküler) adlı eserde ise "Μιδάσυ" olarak kaydedilmiştir⁶⁶. Midas'ın seçilmiş/kutsanmış bir kral olarak belirlendiği *De Divinatione*'deki kayıt şu ifadelerden oluşmaktadır:

...Midas, henüz çocukken, ona buğday tanelerini taşıyan karıncalar, onun çok zengin birisi olacağını haberini verdiler⁶⁷...

Kral Midas ile ilgili başlatılan mitsel özellikler Latin ozan Ovidius'un *Metamorphoses* (Dönüşümler) adlı eseriyle daha yaygınlaşmış ve bu eser Midas'ın efsanevi bir krala dönüşümünü simgelemiştir. Antik aktarımlarda özelliklerine dikkat çekilen kralla ilgili belki de en bilinen mitlerden biri onun eşek kulaklı oluşudur. Aktarıma göre Tanrı Apollon ve Tanrı Pan arasında geçen bir müzikli yarışmanın izleyicileri arasında Midas da bulunmuştur. Midas Apollon'un nağmelerinin beğenilmesini adil bulmamış ve buna itiraz etmiştir. Apollon'un öfkesini üzerine çeken Midas bu tanrı tarafından kulaklarının uzatılmasıyla cezalandırılmıştır. Ovidius eserinin XI. bölümünde ilgili kısım ile ilgili şu ifadelerle yer vermiştir:

¹⁵⁵⁻¹⁶⁰ Apollo nağmelerini kendi nağmesinden değersiz görerek, Pan ile eşitsiz bir yarışa çıkar. Tmolos da bu yarışa hakem olur. Çok ihtiyar hakem yerini tutar, Kulakları üzerinden yaprakları kaldırır, Kırılmış saçlarını tek bir meşe dalı sarar, Bakınca, şakaklarından sarkan palamutları görür⁶⁸...

65 Strabon. *Geographika*, 1-3.21; Africanus'un da eserinde belirttiği Kimmer istilası sırasında ölen Midas için, Frig siyasi tarihindeki III. Midas olduğu yönündeki yorumlar için bk. Brendt-Ersöz, agm., s. 29.

66 Aelianus Claudius, *Varia Historia*, III; Μιδάσυ kullanımının öncül örnekleri için bk. Herodot. *Historiai*, VIII, 138; Strabon. *Geographika*, XI. 8. 4; XV. 3. 15.

67 Cicero, *De Divinatione* I, 36.

68 Ovidius, *Metamorphoses*, XI.

Eserin ilerleyen dizelerinde Apollon, Midas'ın kulaklarını yukarıya doğru çekmiş, içini beyaz yünle doldurmuş ve eşek kulaklarına benzetmiştir. Ayrıca, kulaklar her zaman hareket halinde bulunmuşlardır. Bundan sonra kulaklarını gizlemek için Midas başını erguvan renginde sargıyla bağlamıştır. Bu kulakları gören Midas'ın berberi, bir sazlıkta kuyu kazmış ve kuyuya gördüklerini anlatmıştır. Bir yıl sonra kuyunun yerinde yetişen sazlar, her rüzgar esişinde anlatılanları bütün köye fısıldamıştır⁶⁹.

MÖ I-II. yüzyıllara tarihlenen ve Philostratos tarafından hazırlanmış olan *Imagines* adlı eserde Yunanlı Bilge Tanrı Silenus'la Midas'ın karşılaşma sahneleri tasvir edilmiştir. Philostratos Midas ve onun eşek kulakları ile ilgili şu ifadeleri aktarırken kral adı bu eserde Μίδας/Midas olarak kaydedilmiştir:

Midas ne kadar sevimlidir ve ne kadar rahattır! Başlığı ve bükümlü saçları özenli bir değnek taşımakta ve altın işlemeli bir elbise giymektedir... (onun) çekici gözleriyle eşek kulaklarına bakın! Zira resim kasten bu öykünün açıklanmış olduğunu ima etmekte ve kalemle halk arasında yaymaktadır, zira toprak işittiği sırrı saklamayacaktır⁷⁰...

Kral Midas ile ilgili yaygın bilinen mitlerden bir diğeri de dokunduğunu altına çevirmesi olmuştur. Midas ve Silenus'un dostane ilişkileri ve Yunan Şarap Tanrısı Dionysos'un da öğretmeni olan Silenus'un Midas tarafından hoşnut edilmesi, Tanrı Dionysos'u mutlu etmiş ve Midas'a bir dileğini gerçekleştirme sözü verilmiştir. Tanrılar tarafından ödüllendirildiğini düşünen kral bir müddet sonra aslında dileğindeki ısrarla aldığı ödülün bir ceza olduğunu fark etmiştir. Ovidius tarafından Midas'ın dokunduğu herşeyi mucizevi bir biçimde altına dönüştürmesi şu ifadelerle aktarılmıştır:

¹⁰⁵⁻¹¹⁰ ... o (Midas) daha iyi bir şey istemedi diye üzüldü. (Midas) neşeyle ayrıldı, aldığı beladan memnun Berecentius evladı (Dionysos) Dokunarak her şeye sözü verileninin doğruluğunu yoklar; Kendi kendine inanmayarak koparır meşe ağacından bir dal, Yapraklarıyla birlikte kopardığı bu dal dönüşür altına. Yerden kaldırdığı bir taş altın olarak parlar, Bir avuç toprak

69 Ovidious, *Metamorphoses*, XI, s. 146-193; Makbule Muharreova Sabziyeva, "Antik Kaynaklarda Midas", *Folklor/Edebiyat*, 20/79, 2014, s. 125-126; Ovidius'un Midas'ın kulakları hakkında verdiği bilgiyi, Yunan şairi ve dilbilimcisi Lycophron'un *Alexandra* adlı eserinde şöyle aktarmıştır: ⁵²⁹... Bir zamanlar eşek kulaklı o Frigyalı, kendi kulaklarını kesecek; kan içen sinekleri korkutan sargıyla şakaklarını süsleyecek..."

70 Philostratos, *Imagines*, I-22.

alır, dokunur dokunmaz toprak sertleşir, Altına dönüşür. Kurumuş buğday-
ları koparmaya başlar, Tarla, altın sarısıyla tutuşup parlar⁷¹...

Ovidius'a göre, dokunduğu her şeyi altına dönüştüren Midas daha sonra acı-
mış, ama bir türlü yemek yiyememiştir. Ağzına koyduğu her şey, içmek istediği
su bile altına dönüşmüştür. Susuzluğa dayanamayan Midas “altın sarısı ellerini
göklere doğru uzatarak” bu gücün ondan alınması için Dionysos'a yalvarmaya
başlamıştır. Dionysos ona acımış ve onu Paktolos Nehri'nin (Sart Çayı) sularında
yikanmaya göndermiştir. Nehirde yıkanan Midas bu cezadan kurtulmuştur. Ovi-
dius, “Paktolos Nehri'nin dibinde altınlar hâlâ parlamaktadır.” diyerek anlatısını
sonlandırmıştır⁷².

Kral Midas, Eski Çağ'ın inanca ve edebî olana dair belki de en güzel örneklerini
içeren türü mitolojinin önemli figürlerinden biri olmuştur. Neredeyse Geç Tunç
Çağ'ndan Hellenistik dönem kaynaklarına kadar uzanmış olan farklı dillerdeki
kayıtlardan siyasi ve dini eğilimleri ile ilgili bazı çıkarımların yapılabileceği bu kra-
lın, Hellenistik ve Roma dönemi kayıtlarında efsanevi bir krala dönüştürüldüğü
görülmüştür. Muşki/Frig siyasi ve ticari etkinlik sahası çerçevesinde yerel bazı de-
ğişimlerle uzun bir tarihi sürece⁷³ yayılan Mita/Midas kral adı ile ilgili kapsamlı
bir genel görünüm sunması açısından aşağıdaki tablo hazırlanmıştır. Antik Batı
kayıtlarında kral Midas'ın babası olarak verilen Kurti/Kurtis/Gordios kral adı⁷⁴,

71 Ovidius, *Metamorphoses*, XI.

72 Midas hakkında anlatılar için bk. Makbule Muharreova Sabziyeva, “Antik Kaynaklarda Midas”,
Folklor/Edebiyat, 20/79, 2014, s. 131.

73 Mita/Midas kral adının tarihlendirilmesinde ve bu tarihlendirmelerde kullanılan kaynakların
bir bölümünde O. W. Muscarella ve S. Brendt-Ersöz'ün çalışmalarından yararlanılmıştır. Oscar
White Muscarella, “The Iron Age Background to the Formation of the Phrygian State”, *The
Archaeology of Empire in Ancient Anatolia*, Aug. - Nov., 1995, s. 91-10; Susanne Berndt-Ersöz, “The
Chronology and Historical Context of Midas”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 2008, Bd. 57,
H. 1. 2008, s. 1-37.

74 Kral adı Hiyeroglif Luvice kayıtlarda, Gurta/Kurti olarak Tabal içerisindeki küçük bir krallığın
lideri Attunahı Kurti olduğu bilgisiyle (BOHÇA I.1) ve Kululu'dan ulaşılan kayıttaki Kurtiyas
yazımıyla yer almıştır. J. David Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions I. Inscriptions of
the Iron Age*, De Gruyter-Berlin – New York 2002; Asur kayıtlarında MÖ 695 yılında Tilgarimmu
isyasını çıkaran kral/komutan Gurdî de yine Anadolu (Hitit/Luvi kaynaklı) bir kral adı olarak
değerlendirilmiştir. Hawkins, *age.*, s. 428; Sanna Aro-Valjus, “Gurdî”, ed. Kared Radner, *The
Prosopography of the Neo Assyrian Empire* 1/2. Helsinki 1999, s. 431-432; Claude Brixhe, “Réflexions
sur phrygieniman”, in: N. N. (ed.): *Mansel'e Armağan* I. Mélanges Mansel I. Ankara, 1974, s. 239-
250; Simon Zsolt, “Kurtis: A Phrygian Name in the Neo-Hittite World, News from the Lands of
the Hittites” *Scientific Journal for Anatolian Research*, Università degli Studi Nuova Orsola Benincasa,
Volume 1, 2017, s. 113-118; Bartomeu Obrador-Cursach, “Τορδίας and Γόρδιον: A Remark on

tıpkı Mita gibi, daha eski Anadolu diller olan Luvice ve Hititçe'nin Frigce ile etkileşimiyle oluşturulmuş bir kral adı olarak anılmıştır. Hem Muški/Frigler'in siyasi teşkilatlanmalarının tarihî seyri netleşmesine katkı sunacağından hem de Mita/Midas ve Gurdi/Gordios kral adındaki benzer kullanımlardan dolayı aşağıdaki tabloda bu kral adına da yer verilmiştir.

Kral	Dönem	Kaynak Dil/Diller	Kaynak Dilde Kral Adı
Pahhuvalı Mita (MÖ ±1390)	Orta Hitit/ Öncül Muški	Hitit Çivi Yazısı	<i>Mi-ta</i>
I.Kurti (?) (MÖ ±1195)	Öncül Muški	Asur Çivi Yazısı	<i>K/Gurdî</i>
II.Kurti ?)(MÖ ±1100)	Öncül Muški	Asur Çivi Yazısı	<i>K/Gurdê</i>
Muškili Mita/I. Midas (MÖ ±723-670)	Eski Muški/Frig	Asur Çivi Yazısı/Luvi Hiyeroglif/Eski Frigce/Antik Yunanca	<i>mita/SERVUS-ta-as/ mîda / Mîdaç</i>
III. Kurti (Atunalı Kurtis?) (MÖ ±713)	Eski Muški/Frig	Hitit-Luvice Hiyeroglif/Eski Frigce/Antik Yunanca	<i>Gurta-Kurti/Gordi/Gordias</i>
Mita /II. Midas (MÖ ±670-?)	Eski Muški/Frig	Asur Çivi Yazısı/ Eski Frigce?/ Antik Yunanca	<i>mita/ mîdaç? / Mîdaç</i>
Mida/III. Midas (MÖ ?- ±644/42)	Eski/Orta Frig	Antik Yunanca	<i>ΜΙΔΑ Mida/ Mîdaç</i>
IV. Midas (MÖ± 640-590)	Orta Frig/Geç Frig	Orta-Geç Frigce / Antik Yunanca	<i>Midai/ Mîdaç</i>
Frig Kralı Midas (Antik Yunan Kayıtları) (MÖ 5-4. yy)	Lidya-Pers Egemenliği	Antik Yunanca	<i>Mida Mîdaç</i>
Frig Kralı Midas (Mîtlar)	MÖ 45	Antik Yunanca	<i>Midae/ ΜΙΔΑΣ</i>
Frig Kralı Midas (Mîtlar)	1-2. yy.	Antik Yunanca/Latince	<i>Mîdaç/ Μιδας</i>

Phrygian Onomastics and Ethnics”, *Washington International Law Journal* 28/2, s. 545-552.

Sonuç

Çivi yazılı kayıtlardaki Muşkiler ifadesi Antik Batı kaynakları temelli Frigler kullanımını hem köken tarihi hem de coğrafi yayılım açısından büyük ölçüde kapsamıştır. Zamanla değişen siyasi dengeler ve coğrafya nedeniyle içerisinde farklı kavimleri ve dolayısıyla farklı kültürleri barındıran Muşkiler/Frigler'in siyasi tarihlerinin netleştirilmesi açısından kendi dillerindeki sınırlı veri, tarihleme çalışmalarının farklı kaynaklar aracılığıyla yapılmasını zorunlu kılmıştır. Friglerle ve onların krallarıyla ilgili bilinen kayıtlar önceleri Antik Batı kaynaklarındaki yarı mitsel aktarımlarla sınırlı kalmıştır. Ancak Asur krallarına ait MÖ 718 yılı kayıtlarında geçen Muşkili Mita ifadesi, efsanevi kral Midas'ın Anadolu'da ne denli önemli bir siyasi gücün lideri olduğunu belgelemiştir. Asur kayıtlarında neredeyse MÖ 660'lara kadar yer alan kral Mita kullanımı, bu süre zarfında iki kral tarafından kullanılmıştır. Özellikle Muşkili Mita hem Antik Yunan hem de Luvi diline ait kayıtlarda geçen kral ile çağdaş olarak kabul edilmiştir. Muşkiler'in siyasi açıdan teşkilatlanmaya ve güçlenmeye başladıkları MÖ 8. yüzyıl ortalarından itibaren liderleri olan Muşkili Mita/Mida, Antik kayıtlardaki kral Midas'la eşleştirilerek, Eski Muški/Frig Kralı I. Midas olarak kabul edilmiştir. Muşkili Mita ile ilgili kayıtlar artık Muşkiler'in ciddi bir siyasi organizasyona dönüştükleri ve toprak bütünlüğünü korumak adına diğer Anadolulu siyasi unsurlarla Asur karşıtı direniş göstermeye başladıkları dönemi simgelemiştir. Bu dönemi tanımlamada Eski Muški/ Frig kullanımı belli bir siyasi geleneğin temellendirildiği dönemi belirginleştirmek adına kullanılmıştır. Yine dönemin kayıtlarının devamlılığı ve Muški siyasi duruşunda herhangi bir büyük değişimin gözlenmemesi, Mita kullanımının da devamlılığı göz önünde bulundurularak, II. Midas'ın Eski Muški/Frig siyasi geleneğinin devam ettirildiği bir süreçte görev yaptığı düşünülmüştür. Ancak MÖ 7. yüzyıl ortalarına doğru Kimmer istilası ve önemli merkezlerinin yıkımı Muški siyasi geleneğinin yeniden tesisini ve değişen siyasi ve demografik üstünlüklere uyumu zorunlu hale getirmiştir. Bu açıdan bir geçiş süreci olarak değerlendirilen III. Midas görev süresi, Muški kullanımı ile ilgili kayıtların sustuğu Orta Frig döneminin başladığı bir süreci temsil etmiş olmalıdır. Ardından gelen dönemde yine Kimmer tehdidi ve batıda güçlenen Lidya gerçeği ile karşı karşıya kalan Frigler, Lidya siyasi egemenliği altında Frig, Lidya ve Yunan özellikler taşıyan bir sosyo-kültürel yapının içerisinde yeni bir süreç deneyimlemeye başlamıştır. Bu süreç artık çoğunlukla Antik Yunanca kayıtlarla aydınlatılmaya çalışılan IV. Midas'ın görevdeki yıllarıyla başlayan Yeni Frig dönemi olarak belirlenmiştir. Kral adı, genel bir ifadeyle, Asur çivi yazılı kayıtlarda Mita, Luvice kayıtlarda Mita, kendi ülkesinde Mida olarak kaydedilmiş;

Antik Yunan kaynaklarına Midas olarak aktarılmıştır. Tüm filolojik veri dikkate alındığında Muški siyasetleşme süreciyle koşut başlatılan Mita kral adını çok daha erken bir tarihe, neredeyse Orta Hitit sonlarına kadar gerileten kayıt ise Hitit çivi yazısıyla hazırlanmış olan Pahhuvalı Mita metinleri olmuştur. Pahhuvalı Mita metni henüz Paleo-Frigce'nin kullanılmadığı bir sürece dayanmasıyla Mita adının Anadolu'daki öncül Muşkiler döneminde kullanılan eski bir Anadolulu ad olarak kabul görmesine neden olmuştur. Burada, Pahhuvalı Mita'nın sağladığı huzur ortamında yaşamış öncül Muşkiler'in bu adı gelenekselleştirmiş olabilecekleri de göz ardı edilmemelidir. Mita, Mida ya da Midas olarak farklı yazımlarıyla karşılaşılan kral adını taşımış olan liderlerin, Asur kayıtlarında Anadolu siyasetindeki aktif rolleriyle, Anadolulu kayıtlarda çoğunlukla dini aktiviteleriyle yer aldığı, Antik kayıtlarda ise kronoloji çalışmaları dışında efsanevi bir kral olarak betimlendiği anlaşılmıştır. Kralın efsanevi bir boyut kazanmasında, Mida ile ilgili bilgiye yalnızca Frig yazıtlarındaki ritüel içerikli metinlerden ulaşılması ve bu kayıtlarda kralın tanrı soylu olduğuna dair aktarımlar etkili olmuştur. Bu etkiyle Mita kral adı, kronolojik açıdan, tarihi kişiliklerden mitsel bir karaktere dönüştürülmüştür. Öncül örnek olarak Orta Hitit dönemi kayıtlarında kullanıldığı bilinen Mita kral adı, farklı coğrafya ya da dillerde, farklı yazım formlarıyla ve farklı içeriklerle kaydedilmiş olsa da, Anadolu'da yaşamış kralların gelenekselleşmiş Anadolulu kralı adı/unvanı olarak kullanılmıştır.

KAYNAKLAR

Antik Kaynaklar

- Aelianus Claudius, *Varia Historia*, trans. Stanley, T. (MDCCLVI) 1965.
- Aristoteles, *fragmenta*, ed. Rose, V., Aristoteles qui ferebantur librorum fragmenta, Leipzig 1886.
- Cicero, *De Divinatione* I. XXXVI, M. Tullii Ciceronis *De divinatione libri*, Rud. Kleinschiff, California University 1894.
- Esebius, *Chronicon*, Die Chronic des Hieronymus, trans. Helm, R., Eusebius Werke, Vol. 7, Berlin 1956.
- Herodotos, *Historiai (Tarih)*, çev. Ökmen, M., İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.
- Homeros, *İlyada*, çev. Erhat, A, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.
- Julius Pollux, *Onomasticon*, Hulstsch, Teubner 1864.
- Ksenophon, *Anabasis*, çev. Gökçöl, T., Sosyal Yayınları, İstanbul 1998.
- Ksenophon, *Cyropaedia, Volume I: Books 1-4*, trans. Walter M., Loeb Classical Library 51., MA: Harvard University Press, Cambridge 1914.
- Lycophron, *Alexandra*, trans. Mair, A. W., Loeb Classical Library Volume 129-William Heinemann, London 1921.
- Ovidius, (Publius Naso/Ovide) *Metamorphoses*, (trans. Brookes, M.) Cornhill Publishing Co. Boston 1922.
- Philostratus, *Imagines*, I, (Philostratus, The Elder), (trans. Fairbanks, A.) Descriptions Loeb Classical Library No. 256, William Heinemann, London 1931.
- Plinius, *Historia Naturalis*, (Gaius Plinius Secundus), The Natural History, eds. Bostock, J.-Riley, H., London 1855.
- Strabon, *Geographika*, XII-XIV, çev. Pekman, A, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 1993.

Modern Kaynaklar

- Aro-Valjus, Sanna, Gurdî, *The Prosopography of the NeoAssyrian Empire* 1/2, ed. Karen Radner, Helsinki 1999.
- Bahar, Hasan, *Demirçağında Konya ve Çevresi*, Selçuk Üniversitesi Vakfi Yayınları, Konya 1999.
- Bajun, Lilia, "A Phrygian Word in Hieroglyphic Luwian", *Journal of Ancient Civilizations* 1992, s. 131-139.

- Barnett, D. Richard, "Phrygia and the People of Anatolia in Iron Age", *CAH II/2*, 1975, s. 417-447.
- Bates, William N., "Archaeological News", *American Journal of Archaeology*, Jan. - Mar., 1909, Vol. 13/No. 1, 1909, s. 69-124: 75.
- Berndt-Ersöz, Susanne, *Phrygian Rock-cut Shrines: Structure, Function, and Cult Practice*, Brill, 2006.
- Berndt-Ersöz, Susanne, "The Chronology and Historical Context of Midas", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 57/1, 2008, s. 1-37.
- Berndt-Ersöz, Susanne, "Sacred Space in Iron Age Phrygia", ed. C. Gates, J. Morin and T. Zimmerman, *Sacred Landscapes in Anatolia and Neighboring Regions*, BAR International, Oxford 2009, s. 11-19.
- Brixhe, Claude, "Réflexions sur phrygieniman", *Mansel'e Armağan I. Mélanges Mansel I.*, Ankara 1974, s. 239-250.
- Brixhe, Claude, Michel Lejeune, *Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes*, Editions Recherche sur les Civilisations, Paris 1984.
- Bryce, Trevor, *The World of The Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*, Oxford Univ. Press, New York 2012.
- Cursach, B. Obrador, *Lexicon of the Phrygian Inscriptions*, Barcelona Univ., Barcelona 2018.
- Cursach, B. Obrador, "Τορδίας and Γόρδιον: A Remark on Phrygian Onomastics and Ethnicity", *Washington International Law Journal* 28/2, s. 545-552.
- Çeçen, Salih, "Eski Çağda Türkler", *Eski Ön Asya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları*, Ankara 2008, s. 101-108.
- Desideri Paolo-Anna M. Jasink, *Cilicia, Dall'eta di Kizzuwatna alla Conquista*, Macedona 1990.
- Elayi, Josette, *Sargon II, King of Assyria*, Archaeology and Biblical Studies Series 2017.
- Erdan, Emre, *Frig Kültürü ve Uygarlığı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012.
- Erdan, Emre, "Yerleşim Tipleri Işığında Anadolu'da Frig Kültür Varlığı", *Asia Minor Studies*, C 4/8, 2016, s. 42-64.
- Erdoğan, Serkan, *Pahhuwa Krallığı: Doğu Anadolu'da Hititler'in Çağdaş Yerel Bir Güç*, Lap-Lambert Academic Publishing 2016.

- Friedrich, Johannes, *Kayıp Yazılar ve Diller*, çev. Recai Tekoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.
- Fuchs, Andreas, *Die Inschriften Sargons II aus Khorsabad*, Gottingen 1994.
- Gadd, Cyril John, “Inscribed Prisms of Sargon II from Nimrud”, *Iraq*, 16/2, 1954, s. 173-201.
- Goetze, Albrecht, *Kulturgeschichte des alten Orients: 3.1, Kleinasien*, C. H. Beck, München 1957.
- Gökçek, L. Gürkan, *Asurlular*, Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2015.
- Gurney, Oliver Robert, “Mita of Pahhuwa”, *Annals of Archaeology and Anthropology* 28, 1948, s. 32-47.
- Günbatı, Cahit-Çeçen, Salih- Gökçek, L. Gürkan, Akyüz F., *Kahramanmaraş'ta Bulunmuş Yeni Asurca Tabletler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Hall, Alan, S., “Notes and Inscriptions from Eastern Pisidia”, *Anatolian Studies*, Vol. XVIII, 1968, s. 57-92.
- Haspels, C. H. Emilie, *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments*. 2 vols. Princeton University Press, 1971.
- Hawkins, J. David, “Mita”, *RLA*, 8/3-4, 1997, s. 271-273.
- Hawkins, J. David, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*; Vol. 1, Walter De Gruyter-Berlin 2000.
- Hawkins, J. David, “New Sargon Stele From Hama”, ed. Grant Frame, *From The Upper To The Lower Sea*, Studies in the History of Assyria and Babylonia in Honour of A.K. Grayson, Netherlands 2004, s. 151-164.
- Hoffner, Harry A, “A Join to the Hittite Mita Text”, *Journal of Cuneiform Studies* Vol. 28/1, 1976, s. 60-62.
- Klengel, Horst, *Geschichte des Hethitischen Reiches*, Handbuch der Orientalistik I/ XXXIV, Leiden 1999.
- Konyar, Erkan, “M.Ö. I. Binyılda Maraş: Gurgum Krallığı”, *Toplumsal Tarih* 2008, s. 74-79.
- Kosyan, Aram, “Arnuwandas I in the East”, *Aramazd –Armenian Journal of Near Eastern Studies*1, 2006, s. 72-97.

- Kurt, Mehmet, “M.Ö. I. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi”, *Belleten*, C LXX/S. 257, Ankara 2006, s. 1-26.
- Lanfranchi, B. Giovanni, “Sargon Letter to Aššur-šarru-ušur: An Interpretation”, *SAAB II / I*, 1988.
- Lemaire, Andre, “Aššur-šarra-usur, gouverneur de Qué”, *NABU*, 1, 1987, s. 5-14.
- Mansel, A. Müfit, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Marchesi, Gianni, “A New Historical Inscription of Sargon II from Karkemish”, *Journal of Near Eastern Studies*, 5, April 2019, s. 1-24.
- Melchert, H. Craig, “Middle Hittite revisited” *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XLIX* (VI Congresso Internazionale di Ittitologia Roma, 5-9 Settembre 2005), 2007.
- Mellink, Machteld J., “Mita, Mushki and Phrygians”, *Anadolu Araştırmaları*, II/1-2, 1965, s. 317-325.
- Memiş, Ekrem, “Frig Göçlerinin Zamanı Üzerine Bazı Öneriler”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7/3, 2020, 1914-1930.
- Muscarella, Oscar White, “The Date of the Destruction of the Early Phrygian Period at Gordion”, *Ancient West and East* 2/2, 2003, s. 225–252.
- Myres, L. John, *Midas Beyond The Halys, A Further Note on the Black Stone from Tyana*, *Annals of Archaeology and Anthropology* I, University Press Liverpool 1967.
- Olmstead, T. Albert, “Tiglath-Pileser I and His Wars”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 37, 1917, s. 169-185.
- Orel, E. Viladimir, *The Language of Phrygians: Description and Analysis*, Anatolian and Caucasian Studies, Caravan Books, NewYork 1997.
- Parpola Simo, “Neo-Assyrian Treaties From Royal Archives of Nineveh”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 39/No. 2, 1987, s. 183-197.
- Postgate, Nicholas, “Assyrian Texts and Fragments,” *Iraq* 35-1973, s. 21-34.
- Radner, Karen, “Buchbesprechungen Wittke, Anne-Maria: Mušker und Phryger. Ein Beitrag zur Geschichte Anatoliens vom 12. bis zum 7. Jh. v. Chr. (= Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients B Geisteswissenschaften 99). Wiesbaden Zeitschr.”, *Assyriologie Bd. 96*, 2006, s. 144-149.
- Roller, Lynn E., *In Search of God the Mother: The Cult of Anatolian Cybele*, University of California Press, Berkely 1999.

- Sabziyeva, Makbule, Muharreova, “Antik Kaynaklarda Midas”, *Folklor/Edebiyat*, 20/79, 2014, s. 119-136.
- Saggs, H.W. Frederick, “The Nimrud Letters”, *Iraq* 20, 1958, s. 182-187.
- Sayce, Archibald Henry, “The Decipherment of the Hittite Hieroglyphic Texts”, *The Journal of the Royal Asiatic Society*, Volume 54 /4, 1922, s. 537-572.
- Sayce, Archibald Henry, “The Moscho-Hittite Inscriptions”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Vol. 4, 1927, s. 699-715.
- Sayce, Archibald Henry, “Midas of Phrygia”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Jan. 1, 1931, s. 35-138.
- Sams, G. Kenneth, “Gordion ve Frigler”, ed. Ş. Şentürk, T. Tüfekçi Sivas and H. Sivas, *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 49-58.
- Sevin, Veli, “Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu”, *Höyük I*, 1988, s. 51-64.
- Sevin, Veli, “Eski Anadolu Halkları Mozağine Genel Bir Bakış”, *Palmet II*, 1998, s. 21- 36.
- Sivas-Tüfekçi Taciser, *Eskişehir- Afyonkarahisar- Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1156, Eskişehir 1999.
- Soysal, Oğuz, “A New Join to the Mita-Text (Bo 8742) and A Duplicate of the Zannanza-Affair (Bo8757)”, *NABU* 2014/4, s. 145-148.
- Starr, Ivan, *Queries to the Sungod: Divination and Politics in Sargonid Assyria*, SAA 4, No. 1-3, Helsinki University, 1990.
- Tamsü, Polat, R.-Polat, Y.-Lubotsky, A. “An Idol-shaped Stele with an Old Phrygian Inscription in the Territory of Nakoleia”, *Gephyra*, 19, 2020, s. 45-67.
- Toptaş, Koray, “Asur Kaynakları’nda Kimmerler,” *Gazi Akademik Bakış*, 14/27, 2020, s. 31-60.
- Tarhan, Taner, *Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler*, *Türkler Ansiklopedisi*. C 1. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 597-610.
- Vassileva, Maya, “Phrygian Literacy in Context: Continued”, *Orpheus* 16, 2006, s. 91-95.
- Vassileva, Maya-Erbaşı, Fatma Sevinç, “Güneydoğu Anadolu’da Kral Midas” *TAD*, C 30/S. 50, 2011, s. 197 – 210.

- Yakar, Jak, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi: Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Çev. S.H. Riegel, Homer Kitabevi, İstanbul 2007.
- Yıldırım, Ercüment, “Kahramanmaraş'ın Eskiçağ Tarihi”, ed. İbrahim Solak-Samet Alıç, *Milli Mücadelenin 100. Yılında Kahramanmaraş*, Palet Yayınları, Konya 2020, s. 8-14.
- Yıldırım, Nurgül, “Çivi Yazılı Belgelere Göre Patina Krallığından Unqi Krallığına Antakya ve Amik Ovasının Tarihsel Süreci” *Belleten*, C LXXX/S. 289, Ankara 2016, s. 701-722.
- Yıldırım, Nurgül, “II. Sargon'un Aşşur-Şarru-Uşur'a Mektubu (ND 2759) Kapsamında MÖ 8. Yüzyılda Anadolu'nun Siyasi Görünümü Üzerine Bir İnceleme”, *Cappadocia: Journal of History and Social Sciences*, 8, 2017, s. 243-252.
- Yiğit, Turgut, “Tabal”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3/4, 2000, s. 176-189.
- Young, S. Rodney, “Old Phrygian Inscriptions from Gordion: Toward A History Of The Phrygian Alphabet”, *American School of Classical Studies at Athens Hesperia II*, Vol. 38, 1969, s. 252-296.
- Younger, Jr. K. Lawson, “The Scripts of North Syria in the Early First Millennium: The Inscription of Yariri (KARKAMIŞ A15b) Once Again”, *Transeuphratène* 46, 2014: 169-183.
- Wittke, Anne-Maria, *Muşker und Phryger. Ein Beitrag zur Geschichte Anatoliens vom 12. Bis, zum 7. Jh. v. Chr.* TAVO Beihefte B99. Wiesbaden 2004.
- Zimansky, Paul, *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State*, Studies in Ancient Oriental Civilization 41, Chicago 1985.
- Zoroğlu, Levent, “Cilicia Tracheia in the Iron Ages: the Khilakku Problem”, *Anatolian Iron Ages 3*, BIA Monography 16 (The Proceeding of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-12 August 1990), 1994, 301-306.
- Zsolt, Simon, “Kurtis: A Phrygian Name in the Neo-Hittite World, News from the Lands of the Hittites” *Scientific Journal for Anatolian Research, Università degli Studi Suor Orsola Benincasa*, Vol. 1, 2017, s. 113-118.